

Az érzelmek és a felelősség problémája

Determinizmus

2023, január

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	3
1.1 George Edward Moore és az erkölcsi kötelesség.....	3
1.2 Max Weber és az etikai cselekvés orientációja.....	4
2. Vallásos megközelítés.....	5
2.1 Maimonidész megjegyzése a vallásos olvasatokról.....	5
2.2 Inb Ezra és Nahmanidész a vágyról	6
3. Seneca és a vágy felett aratott győzelem	8
3.1 Tehetetlenség és a természet	8
3.2 Teremtett szabadság	8
3.3 A rabszolga felelőssége	9
4. Spinoza és a vágy újraalkotása	10
4.1 Determináció és az ember oksága	10
4.2 Elsőrendű törekvés és a fundamentumaffektusok.....	12
4.3 Geometriai érzelmek és a vágyódás	12
4.4 Az emberi tehetetlenség és a szorongás és/vagy a gyávaság feloldása.....	14
4.4.1 Tehetetlenség és szenvedés	14
4.4.2 A jó és a rossz igaz ismerete.....	15
4.4.3 Világos és elkülönített fogalmak és a szenvedés elleni módszer	17
4.4.4 Szorongás és gyávaság átfordítása	17
4.5 A Geometriai ember felelősségvállalása	19
5. A szintézis	19
6. Felhasznált irodalom.....	21

1. Bevezetés

Mózes a Sínai-hegyről visszatérve, két kőből faragott táblát tartott kezében, rajta az európai moralitást meghatározó tíz parancsolattal. A rendeletek közül az utolsó, tizedik pont pedig ez volt:

לא תחמוד בית רעך לא תחמוד אשת רעך

„Ne kívánd barátod házát, ne kívánd barátod házastársát.”

A parancsolatokat gyakorlati szempontból két módon lehet felosztani, tiltó (negatív), és cselekvő (pozitív) törvényekre. A tizedik azonban több szempontból is különbözik az öt megelőzőektől, ugyanis nem egy konkrét cselekvést tilt, vagy követel, hanem egy affektus, a kívánság¹ létrejöttét az emberben. Míg az Úr napjáról való megemlékezés vagy a lopás elkerülése könnyedén kivitelezhető és alkalmazható parancs, addig egy érzés kialakulásának megakadályozása körülményesnek tűnik, és mégis, törvény mivoltából eredően maga után vonja a felelősségvállalás kötelezettségét. A tanulmány célja ezért olyan világok és rendszerek tárgyalása, ahol az érzelmek és a vágyak kezelhetőek úgy, mint a felelősség hatásköre alá tartozó dolgok, azaz úgy értelmezni a tizedik parancsolatot mint érzelmi imperatívuszt.

1.1 George Edward Moore és az erkölcsi köteleesség

Moore az erkölcsi szabályokat a kellés és a köteleesség értelmezésének különbségéből fakadóan két csoportra osztja fel, melyek a „*köteleesség szabályok*” és az „*eszményi szabályok*”. Az első csoport olyan törvényeket ölel fel, amelyeket meg *kell* tenni, ahol a *kell*-t úgy értelmezzük, hogy az adott dolgot lehetőségünkben áll elvégezni, ha akarjuk. A második csoportba pedig azok a szabályok tartoznak, amelyeket meg *kellene* tenni, csakhogy az nem áll módunkban, mert nem közvetlenül akarattunktól és akarásunktól függenek. Az *eszményi szabályok* természetükből fakadóan tehát ideálok, amelyek nem a „Mit kell tenni?” kérdésre adnak választ, hanem a „Milyennek kell lenni?” -re.²

A tizedik parancsolat, vagy a hegyi beszéd első mondata: „Szeressétek ellenségeiteket [...]”³ olyan erkölcsi szabályok, melyek a belső világ tökéletesítését, a javulást célozzák meg, és ezt a környező emberekkel való viszonyban rögzítik. Kétségtelen, hogy az adott érzelmi állapot elérését teszik szabállyá és nem az aszerint való cselekvést vagy az arra való törekvést,

¹ לחמוד – melyet sok esetben irigységnek fordítanak, de általánosan a vágyat jelenti.

² George Edward Moore, *A józan ész védelmében*, Bp., Magyar Helikon, 1981, 377-378.

³ Biblia, ford. Károlyi Gáspár, Lk 6,27

hiszen úgy is megfogalmazhatták volna az említett felszólításokat, hogy azok ne foglaljanak magukba emóciókat, viszonyokat, hanem csak olyan tetteket melyek általában az említett érzelmekből keletkeznek. Ehhez hasonlóan a törekvés se hasonlítható a megfogalmazott állapothoz, mert beláthatóan értelmetlen minden olyan erkölcsi parancs, ami elegendőnek tekinti az akarás mozzanatát. Ugyanakkor az sem fogadható el, hogy ezek a szabályok csupán szimbólumai a tökéletes ember állapotának, amelyet végtelen sokáig meg lehet közelíteni, azonban sosem lehet elérni, mert akkor az előzőekhez hasonlóan visszatérhetünk a megfogalmazás milyenségére. Nem az lett leírva, hogy legyetek azok az emberek, akik szeretik ellenségeiket, vagy szeressétek ellenségeiteket amennyire módotokban áll, vagy szűnjetek meg ellenséget látni másokban. Ezzel szemben egy határozott felszólításként jelenik meg az írásokban, erkölcsi parancsként, ezért félrevezető lenne úgy értelmezni, mint csupán a tökéletesség példája vagy ideálja. Ennek dacára tartozhatnak az *eszményi szabályok* csoportjába, amennyiben arra a kérdésre adnak választ, hogy milyennek kell lennünk és amennyiben akaratunkkal hathatunk ezen milyenség elérésére. Az *Eszményi szabályokat* pedig kötelesség követnie mindazoknak, akik erkölcsiségükbe tartozónak tekintik azokat és így felelősséggel is tartoznak érte.

1.2 Max Weber és az etikai cselekvés orientációja

Max Weber *A politika mint hivatás* c. tanulmányában megkülönbözteti az etikai cselekvések két fajtáját a felelősséghez való viszonyuk alapján.

„Tisztában kell lennünk azzal, hogy minden etikailag irányított cselekvés két, egymástól alapvetően különböző s kibékíthetetlenül ellentétes elvet követhet: lehet »érzületetikailag« vagy »felelősségetikailag« orientált. [...] ha valaki az érzületetikai elv alapján cselekszik – vallásos nyelven szólva: »a keresztény ember igyekszik helyesen eljárni, de a sikert Istenre bízza« –, vagy ha a felelősségetikai elv alapján, mely szerint cselekedetének (előre látható) következményeit neki kell viselnie.”⁴

Feltételezek egy olyan eseményhorizontot, ahol az egyénben létrejövő indíték vagy ok cselekvésre sarkallja, cselekedeteinek hatása által következmény és abból következő felelősség jön létre. Ezen a horizonton elhelyezhetőek az érzelmek *felelősségetikai* és *érzületetikai*

⁴ Max Weber, *A tudomány és politika mint hivatás*, ford. Glavina Zsuzsa, Bp., Kossuth, 2020, 114.

szempont alapján is. Az utóbbi rendszer alá fog esni az érzelem minden olyan esetben, ahol a kiváltó okkal egyenlővé válik, és az előbbi rendszer alá amennyiben azt cselekvésnek feleltetjük meg, ahogy ezt az utolsó parancsolat is sugallja. Mind a két esetben konstituálható a felelősség azzal a különbséggel, hogy milyen irányt vesz fel hatása és hogy milyen természettel rendelkezik célja. Az *érzelem-cselekvés* kirekeszti a cselekvőn kívüli létezőkkel való közvetlen kapcsolatot és a ráhatás lehetőségét, ezért kizárólag úgy értelmezhető, mint ami önmagunk irányába fejt ki erejét. Az *érzelem-cselekvés* így egy belső folyamat lezajlása által létrejövő belső változás következményéből eredő felelősséget hoz létre. Az *érzelem-ok* ezzel szemben, ugyan nem szükségszerűen, de hatást gyakorolhat másra is, így az indíték milyenségéből következően felelősség jön létre.

Ha behelyettesítjük például a gyűlölet érzelmét a felállított rendszerbe, értelmezhetjük úgy mint gyűlöletből való cselekvést, vagy az egyénben tomboló gyűlöletet. Az *érzületetikai* megközelítés alapján, a gyűlölet megmérgezi a cselekvést, morálisan vállalhatatlanná teszi, még abban az esetben is, ha a cselekvés valami csoda folytán kedvező eredményt teremt, ezért a cselekvő az indítékaiból következő erkölcsi felelősségvállalás terhét cipeli első soron. *Felelősségetikai* megközelítés alapján a gyűlölet megmérgezi az egyént, mert negatív hatást gyakorol annak cselekvőképességére, tisztánlátására, „boldogságára”, és minthogy az elsőrendű következmények önmagára hatnak, az elsőrendű felelőssége is ebből keletkezik, mely az előzőtől eltérően nem erkölcsi, hanem a hasznosságon alapuló felelősség lesz.

Az etikai cselekvés ilyen mértékű radikalizálása nem tekinthető célravezetőnek vagy valóságosnak. Az orientációk folyamatosan keverednek és összemosódnak, dialektikus rendszerben a szituációk által meghatározva, hol az egyik, hol a másik tör hatalomra. Ugyanakkor tökéletesen megjelölik az etikai origót, így a cselekvések határvonalát és az ebből következő első- és többrendű következményeket, illetve a hasonló hierarchiában megvalósuló felelősség fokozatát. Az érzelmeket ezért úgy tárgyalom a továbbiakban, mint amelyek már behelyettesítésre kerültek az orientációk egyikébe, azaz feltételezem, hogy a felelősség létrejött, és csupán azt keresem, hogy hogyan lehet azt indokolni és vállalni.

2. Vallásos megközelítés

2.1 Maimonidész megjegyzése a vallásos olvasatokról

Maimonidész a *Tévelygők útmutatójában* azt írja, hogy ha ellentmondás van a tudományos levezetések és a Biblia közt, akkor nem a tudomány téved, hanem a Bibliát értelmezzük

rosszul⁵. Maimonidész ekkor arra utal, hogy a Tanakh állításai a filozófia logikája és érvelésrendszere mentén felépíthetőek, és egyúttal magasabb rendű tudást szolgáltatnak a módszer következetessége révén. Az allegorikus értelmezési hagyomány mentén tehát minden bibliai állítás szükségszerűen igazolható, azaz mindenrendű ellentmondás vagy képtelenség feloldható a megfelelő értelmezés és gondolkodás révén. Ennek szellemében a vágy és a felelősség problémája akkor is értelmezhető Mózes története mentén, ha a vallásos mozzanatát félretesszük. Ugyanakkor mivel a legautentikusabb értelmezést mégis azok állítják fel, akik életüket szentelik alkalmazásának, elsősorban a parancsolatra vonatkozó kommentárokat fogom megvizsgálni.

2.2 Ibn Ezra és Nahmanidész a vágyról

Ibn Ezra zsidó filozófus úgy magyarázza az utolsó parancsolatot mint a szív tökéletesítésére felhívó mitzvot-ot. A tizediken kívül mindegyik törvény a megemlékezés olyan formája, mely egyszeri temporális morális cselekvést feltételez, ami lehetővé teszi, hogy teljesíthető, elérhető legyen. Ezzel szemben a tizedik egy folyamatos emlékezést követel, így egy életen át tartó feladatot hoz létre, ezáltal Ezra a törvények és a morális élet koronájának tekinti mintsem tényleges tiltásnak. Kitér arra, hogy a lélekben vagy tudatban megcselekedett bűn egyenértékű morális felelősséget hordoz maga után, mint a valóságosan megcselekedett, azonban tesz egy határozott distinkciót a vágy és a törekvés közé, miszerint a vágy nem hordozza magában a tettet és nem indukálja azt szükségszerűen, ellenben a törekvéssel, ami a célirányos cselekvésként értendő nála.⁶

Nahmanidész – hasonlóan Ezrához – a vágyat a szív bűnének tekinti, amely a nemcselekvés és sóvárgás mocsarába süllyedt. Az irigységgel egyenrangúvá teszi azt, melyre példát is hoz: ha valaki vágyakozik szomszédja földjére, de azt képtelen elvenni mert vagy a szomszédja erősebb nála, vagy mert fél a térség kormányának büntetésétől, megszegi a parancsolatot. Itt felmerül a kérdés, hogy lehet-e különbséget tenni a vágy és az irigység közé. Az irigység a vágyhoz hasonlóan nem kötelez a cselekvésre, azonban az irigység fő oka más személy érdemességének alulértékelése a sajátunkkal szemben. Az irigység feltételezi, hogy az összehasonlított személy helyzetében lehetnénk, ha hozzá hasonlóan cselekszünk. A Tanakhban számtalan példa van erre, Káin és Ábel, Ábrahám és Lót, József és testvérei, Mózes és Korach, de bőven elegendő, ha csak Káin irigységét vizsgáljuk meg. A gyilkosságra buzdító

⁵ *Tévelygők útmutatója*, II. könyv, 25.

⁶ <https://www.sefaria.org/Deuteronomy.5.18?lang=bi&with=Ibn%20Ezra&lang2=en>

érzése abban gyökerezik, hogy az örökkévaló nem fogadja el áldozatát, Ábelét azonban igen, ugyanakkor Káin nem a gyümölcseinek legjavát ajánlja fel, így felismeri saját hiányosságát más cselekvésén keresztül. Kialakul benne az irigység, mert ő is lehetne testvére helyzetében, sőt méltóbbnak érzi rá magát, azonban nem tett erőfeszítéseket a kívánt állapot elérésért. Így különbséget tehetünk vágy és irigység között, hiszen a vágy tárgya mindig is elérhetetlen marad. Ezek alapján a váagnak van két fő aspektusa, a kíváнат egy olyan tárgy vagy személy irányába mely soha nem képezheti az egyén tulajdonát, és egy ebből fakadó nemcselekvés, pontosabban passzivitás.⁷

Ugyan mindkét kommentátor inkább az irigységet járja körül mintsem a vágyat, egyfajta eredendő okként vázolják fel, ami mindig negatív cselekedetekre fogja sarkallni az embert előbb-utóbb. Az általuk megfogalmazott értelmezés rámutat a vágyakozás tiltásának fontosságára és értelmére, hiszen ha maga a vágyakozás veti el a vétkezés magját, akkor annak meghaladása elképzelhetetlen morális fejlődést feltételez. Ezen állapot elérésének lehetőségessége határozottan kérdőjeles, és a gyakorlati törekvésen kívül nehéz eszközt találni hozzá. A problémát nehezíti még magának a társadalmi vagy morális felelősség működésének körülménye mely, mint a morális értékítélet, feltételez egy etikai teret, azaz minimum két egyén egymásra hatásának lehetőségét. Ha nem áll fent ez az állapot mind a felelősség, mind a morális cselekvés úgy tűnik erejét és hatását veszti. Hol keressük hát a felelősséget egy olyan cselekvésben, illetve érzésben, mely csak belső világunkra gyakorol hatást? Lehet-e a cselekvő önmaga irányába morális, illetve nem hoz-e létre ez az állapot egy szükségszerű kettősséget az egyén elméjében vagy tudatában?

A kettősség fellelhető az érzelmek és vágyak működése közben, hiszen míg azok a testet ösztönzik cselekvésre, addig a józan vagy tiszta ész mindig független marad tőle. Ez a különbségtétel semmilyen körülmények között nem jelenti azt, hogy a mámoros szerelmes vagy a szeretteit elvesztő dühöngő egyén az ész mentén fog cselekedni, ugyanakkor megengedi azt, hogy az ész akkor is felállítson helyesebb vagy jobb döntéseket amikor nem szándékoznak azt követni. A szabad akarat vallásos értelmezése pont ezt az elválasztást hivatott képviselni, azaz a természeti dolgok fölé való emelkedést. A cselekvés két módozatának elválasztása olybá tűnik megteremti az általam hiányolt etikai teret, melynek részvevői a vágyak vagy ösztönök által vezetett kiterjedt test és a folyamatos racionalításra képes ész.

⁷ <https://www.sefaria.org/Deuteronomy.5.18?lang=bi&with=Ramban&lang2=en>

3. Seneca és a vágy felett aratott győzelem

3.1 Tehetetlenség és a természet

Seneca Luciusnak írt erkölcsi leveleiben felhívja a figyelmet a természet nagyságára és hatalmára.

„Ha a tél meghozza a hideget, fáznunk kell. Ha a nyár hőséget hozott, izzadnunk kell. Ha szeszélyes időjárás megrongálja egészségünket, betegeskednünk kell. És néhol nekünk támadhat egy vadállat is, vagy egy minden vadállatnál veszedelmesebb ember. Egyik dolgunkat a víz, a másikat a tűz ragadhatja el tőlünk, a dolgok állásán mégsem változtathatunk; azt megtehetjük, hogy derék férfihoz méltó bátor magatartást alakítunk ki magunkban, amellyel elszántan elviseljük a véletlen csapásait, és összhangba jutunk a természettel.”⁸

A természet a legszigorúbb törvényeket követi. Minden benne zajló történés egy őt megelőző esemény okozata, az pedig egy azt megelőzőé, egészen a kezdetek kezdetéig, vagy a végtelenségig. Az így létrejövő sorozat bármely pillanatának megváltoztatása megszüntetné azt, amit természetnek hívunk, így az szükségszerűen pontosan olyan, amilyen. A világ egymásból következő, beláthatatlan ok-okozati láncolatának megtörhetetlen folyamata, azaz a *sors*, teljes hatalmat gyakorol az ember felett. A rendszer lényegéből eredően a véletlennek vélt történések ugyanolyan szükségszerűen következnek be, mint hogy a nap felkel és lenyugszik, és erre az egymásból következőségre pedig nincsen mód változtatást eszközölni, ezért az egyénen kívül történő események folyamatos elszenvedésére kényszerítik, megfosztva minden eredendő szabadságától. Az ember így elsősorban a természet *kelljeinek* rabszolgájává válik.

3.2 Teremtett szabadság

„Arra törekedj, hogy semmit se tégy akaratid ellenére. Mindaz, ami kényszerűséget fog jelenteni, ha vonakodunk, nem lesz kényszerűség, ha vállaljuk. [...] Úgy neveljük tehát lelkünket, hogy bármit is kíván tőlünk a helyzet, mi is azt akarjuk.”⁹

Ebben a determinált természeti helyzetben a szolgaságot csak a szolgaság akarásával lehet megszüntetni. A kényszerűség a vonakodásból ered és mivel az elszenvedést is az teremti meg,

⁸ Seneca, *Erkölcsi levelek*, CVII. levél, ford. Sárosi Gyula, Bp., Helikon, 2019, 198.

⁹ *Uo.*, LXI. levél, 133.

arra következtethetünk, hogy a dolgokhoz való viszonyulás és kapcsolódó érzés megmásítható az ész által tett belátás segítségével. A következetes gondolkodás ugyanis feltárja a világ szükségszerű természetét és megvilágítja a sorssal szembeni tehetetlenséget. A vágy ezzel szemben szükségszerű dolgok láncolatának megtörésére irányuló akarás, ami a világ természetéből következően lehetetlen, így egyedül csak szenvedést teremt, amely valódiabb börtön a vasrácsoknál. Erejétől megfosztani a vágyat pedig csak a szolgaság akarása lesz képes, ami részint a vágy lehetetlenségének és céltalanságának belátása. Mivel a szolga szolga akar lenni, szabaddá válik.

Az ész által szabaddá lett ember nem lesz más, mint a *sors* szelében ringatózó nádszál, míg a vágyak által láncra vert egy magas fa, melyet a *sors* kifordít és megtépáz. Eljut ezáltal arra a pontra, hogy csupán egy valóságos döntést kelljen mérlegelnie: vagy saját cselekvőképtelenségének belátására ébred, vagy tovább süllyed a bizakodás által táplált vágyak kudarcainak gödrében. Aki meghozza ezt a döntést, determinálja magát vagy a szabadságra vagy a szenvedésre, azaz létrehozza a döntések ok-okozati láncolatának első szemét, melyre visszavezethető minden későbbi történés, más szóval összhangba kerül a természettel.

„Ehhez a törvényhez kell lelkünknek is igazodnia, ezt kövesse, ennek engedelmeskedjék. Bármilyen történik, higgye azt, hogy ennek így kellett történni, és ne akarja rendreutasítani a természetet. A legjobb eltérni azt, amin úgysem tudunk javítani, és zúgolódás nélkül követni az istenséget, akinek a parancsa szerint alakul minden; rossz katona az, aki sóhajtozva követi a hadvezért.”

„[...] Az ellenben hitvány és elkorcsosult, amely küzd vele, rágalmazza magában a világ rendjét, és inkább akarja megjavítani az isteneket, mint önmagát. Éljen egészségben!”¹⁰

3.3 A rabszolga felelőssége

Amennyiben a világ determinisztikus, a felelősség, pontosabban annak lényege újabb problémákat teremt. Mégis hogyan juthatna bárki arra a döntésre, hogy felelősséget vállaljon valamiért, miközben az adott dolog a világ ok-okozati összefüggéseinek abszurd tengerében van. Az ilyesféle helyzetben létező felelősség nem lehet más, mint a jóhiszeműségen alapuló kockáztatás, azonban ez pont ellenkező annak lényegével, ami az adott dolog biztosítása. A világ történéseinek kifürkészhetetlensége nem jelenti azt, hogy lehetetlen megjósolni az éppen

¹⁰ *Uo.*, CVII. levél, 198.

bekövetkező eseményeket, de felállít egy olyan teret, ahol megengedett az olyan események bekövetkezése is, ami számunkra irracionális. Bulgakov az ördög segítségével mutat rá az egymásból következés érthetlenségére, azaz arra, hogy néha a legvalótlanabb események idézik elő a legnagyobb tragédiákat: „[...] azért, mert Annuska már megvette a napraforgóolajat, sőt nemcsak megvette, hanem ki is öntötte”.¹¹ Ahogy Descartes feloldotta a provizórikus morállal az erkölcsi megismerhetetlenség és az ebből következő nem evidens bizonyítás problémáját, úgy a felelősség is provizórikus lesz, azaz feltételes és megelőzőleges. Ezzel ugyan megszűnik minden olyan vonzata, amely nem társadalmi megegyezésen alapul, és fixálja azt egy kizárólagos jogi környezetben, ugyanakkor lehetőséget teremt a felelősség valóságának vizsgálatára.

Mivel a belátás vagy a szenvedés közötti döntés az egyetlen valós és eredendő kérdés, ez hordozza magában az egyetlen igazi felelősséget is, amely kizárólag önmagunk irányába hat. Az ész útját követő egyén az önnön világszemléletére gyakorolt hatalma révén kezessé válik, valódi felelőssé, és minthogy az érzelmekre adott reakciói, azaz elszívődése vagy akarása, döntésének létfelfogásból következik, amelyet szabadon és a racionalitás mentén hozott meg, felelős lesz mindenért, ami belső világában zajlik.

4. Spinoza és a vágy újraalkotása

4.1 Determináció és az ember oksága

Spinoza etikai rendszerének alapzatát és tégláinak kötőanyagát az egyetlen szubsztanciából levezetett geometriai törvényeket követő metafizikája teremti meg. Az ember és a természet ilyesféle megközelítése olyan morálfilozófiát alkot, melynek minden állítása szükségszerűen igazolható vagy tagadható, azaz következik, vagy ellentmond valamely tárgyalt tételnek, amennyiben elfogadjuk az első nyolc definíciót. A geometriai ember így a relativizmus és az igaz dolgok megismerésének különbözőségétől mentesülve, pontosan leírható okból és okozatból következő létezővé válik. Ezzel azonban egyszerre lesz idegen és polgár a természet rendszerében, mert ugyan követi annak működését, mégsem teheti fenntartások nélkül egyenlővé és abból következővé magát, mert így egyszerre személyesülne meg profán és szakrális formában, továbbá vérpadra küldene mindent, ami az általános fölé rendelné, mint az

¹¹ Mihail Bulgakov, *A Mester és Margarita*, ford. Szöllősy Klára, <http://www.literart.org.ro/files/Bulgakov.pdf>, 10.

akarat vagy gondolat szabadsága. Az így determinált ember, akár a mesterséges intelligencia, az egymásból következtetések mentén jut el megoldásaihoz és döntéseihez, melyek akkor lesznek helyesek és igazak, ha a felhasznált alapok adekvát ideákból épülnek fel, azaz olyan fogalmakból melyek önmagukban tartalmazzák a megjelölt tárgy összes tulajdonságát, maga a tárgy létezésétől és jelenvalóságától függetlenül.¹² Ugyanakkor így alkalom adódik az érzelmek és emberi dolgok vizsgálatára a teljesség igényével, még ha az nem is lesz az általános tetszés tárgya.

Az *Etika* harmadik részének előszavában, azaz *Az affektusok eredetéről és természetéről* szóló részben, összefoglalja a szem előtt tartandó problémáit az általános erkölcsi diskurzusoknak.

„Legtöbben, akik az affektusokról és az emberek helyes életmódjáról írtak, úgy járnak el, mintha nem is természeti dolgokról szólnának, melyek a természet közös törvényeit követik, hanem természetén kívüliekről. [...] Véleményük szerint ugyanis az ember a természet rendjét inkább megzavarja, semmint követi, abszolút hatalma van cselekedetein, és semmi más nem határozza meg önnönmagán kívül. [...] ám az affektusok természetét és erejét, s másfelől hogy mit tehet az emberi elme megfékezésükre, tudtommal még senki se határozta meg.”¹³

Az előzőekben feltételezett világokkal szemben, az egyén semmilyen körülmény között nem emelkedhet kívüli a természet történésein, mert nem csupán része vagy részese annak de kauzalitás fűzi hozzá. Minden ember létezése esetleges, azaz lényege nem foglalja magában a létezés szükségszerűségét, mert ha így volna akkor esszenciájából következően örökké létezne.¹⁴ Ebben a geometriai helyzetben ha létezik az egyén, akkor annak meghatározott rajta kívülálló oka van, melynek okozati hatásából elkerülhetetlenül következik létezése.¹⁵ Amennyiben az ember önnön részokából való létezése nem rendelné el teljesen, hogy a természetbe tartozóként legyen értelmezve, akkor végső bizonyíték lesz minden olyan változás elszenvedése, amelynek nem az egyén az önmagából következő oka, melyből számtalan található.¹⁶ Ezek alapján az érzelmeket és a moralitást egyaránt úgy kell tárgyalni, mint ami

¹²Baruch Spinoza: *Etika*, 2D₃, 2D₄, ford. Boros Gábor, Bp., L'Harmattan, 2022.

¹³Uo., 3E

¹⁴Uo., 1D₁, 1T₇, 2A₁, 4D₃

¹⁵Uo., 1A₃

¹⁶Uo., 4T₄

ugyan az ember által észlelt, de a természetben létező és annak törvényeit megmásíthatatlanul követő dolog, amely okkal és okozattal rendelkezik, azaz egy változás.

Ezen változások a geometriai ember önnön megismerésének modusza által létrejövő gondolkodó elme és kiterjedt test egységét afficiálják úgy, hogy annak vagy nő vagy csökken a cselekvőképessége.¹⁷ Az egyén akkor cselekszik, ha belső vagy külső tevékenységének egyedüli oka, és akkor szenved, ha csak részoka.¹⁸ Az elme ezért mindaddig szenved amíg az őt érő affekcióknak nem tud meghatározni adekvát okokat.

Az így megállapítottak alapján minden eddig használt érzelmet újra kell definiálni úgy, hogy azok ne percepció mint elszenvetés tárgyát képezzék, hanem koncepcióét, amelyek követik a törvények és okság láncolatát, ezáltal szükségszerűen cselekvést idéznek elő.

4.2 Elsőrendű törekvés és a fundamentumaffektusok

Minden dolog aktuális lényege a létezésben maradás.¹⁹ Ezt a törekvést amennyiben az elmére vonatkozik akaratsnak nevezzük, ha pedig a testre és az elmére egyaránt akkor vágyanak. A kívánság pedig olyan vágy melynek tudatában vagyunk.²⁰ Az ember tehát meghatározott és mindent felülíróan törekszik az életre, azaz sohasem cselekedhet úgy, hogy az szembe menjen az elsőrendű törekvésével, ezáltal minden olyan dolog mely csökkenti cselekvőképességét, gátolni fogja vágyának elérésében is, és mint így lényegéből fakadóan az életben maradás mellett törekszik arra, hogy minél nagyobb legyen a cselekvőképessége, azaz minél több adekvát okkal rendelkezzen az affekciók tekintetében. Ebből fakadóan a geometriai ember, lényegénél fogva törekszik az igaz megismerésre és tudásra.

Minden érzelem magyarázható és levezethető a három eredendő affektusból, melyek a vágy, az öröm és a szomorúság. Az öröm olyan folyamat mely során az ember nagyobb *tökéletességre*²¹ megy át, azaz nő a cselekvőképessége, míg a szomorúság ennek teljes ellentéte.²² Mivel az így definiált vágy vagy kívánság nem reprezentálja a tizedik parancsolat állítmányát, újra kell értelmezni annak természetét a felállított rendszer mentén.

¹⁷ $Uo., 2T_{11}, 2T_{13}Ktm, 3P_1$

¹⁸ $Uo., 3D_{1,2}$

¹⁹ $Uo., 3T_{6,7}$

²⁰ $Uo., 3T_{9,M}$

²¹„Valóságon és tökéletességen ugyanazt értem.” $Uo., 2D_6$

²² $Uo., 3AD_{1,2,3}$

4.3 Geometriai érzelmek és a vágyódás

A harmadik rész végére Spinoza az általa legfontosabbnak vélt affektusok meghatározásába kezd, és mint hogy a vágyódás tűnik a tizedik parancsolat által használt vágy legközelebbi megfelelőjének, onnan kezdem a levezetést.

„A vágyódás valamely dolog birtoklására irányuló kívánság vagy vágy, amelyet az illető dolog emléke táplál, miközben más dologok emléke, melyek kizárják a vágyott dolog létezését, gátol.”²³

A *vágyódás* olybá tűnik magába foglalja a tizedik parancsolat vágyát, azonban nem fedi le annak sem tárgyát, sem előzményét, sem a következményét. A vágyódás inkább foglal magában olyan eseteket, ahol az ember képzetének inadekvát okából következően úgy hiszi, hogy létezhet vágyának tárgya miközben felismeri, hogy annak létezése tagadható, ezzel az oda-vissza hatással pedig a teljes semmi helyzetébe juttatva magát. Ezen változás lezajlása azonban a belsőben vagy tudatban játszódik le és a környezetnek kevés hatása mutatkozik meg, miközben a törvényben megjelölésre kerül más személy is. Továbbá nem jelenik meg a dolog birtokosa, mely a parancsolatban nem csupán jelen van, de szentesítve is. A vágyódás nem foglalja magába, hogy a dolog birtoklása miért nem lehetséges, és mivel a jog vagy a törvény nincs említve, feltételeznünk kell, hogy nem gátlás, hanem a megszerzés teljes lehetetlenségének helyzete áll fent, azonban a parancsolat lényegéből következik, hogy elkövethető az ellentettje, különben céltalan lenne azt törvénybe iktatni. Van tehát valami, ami nem lehetetleníti el a megszerzés lehetőségét, azonban úgy befolyásolja azt, hogy az egyén még ne akarja kezébe venni az eseményeket és eltulajdonítani vágyának tárgyát.

Feltételezem, hogy a visszatartó erő nem az erkölcsiség, hiszen a természetből eredő ember azt nevezi jónak, amit kíván.²⁴ Ami visszahőkölésre kényszeríti csak a félelem lehet. A parancsolat értelmében kezelt vágy elkezd a szorongás irányába mozdulni, azaz olyan kívánsággá válni, hogy a kisebbik rossz árán ki lehessen kerülni a nagyobb rosszat,²⁵ amelyhez félelem társul, azaz jövőendő vagy elmúlt dolog képéből eredő állhatatlan szomorúság.²⁶ Ahol a kisebbik rossz a vágy tárgyának nélkülözése, a nagyobb pedig az elrettentő következmény. Egyúttal, nevezhetjük a tizedik parancsolatban szereplő vágyat közvetve ugyan gyávaságnak

²³Uo., Ad₃₂

²⁴Uo., 3T_{39m}

²⁵Uo., AD₃₉

²⁶Uo., AD₁₃

is, amely a kívánság gátlása egy adott veszedelemtől való félelem által, ahol a veszedelem nem képezi általánosan a félelem tárgyát, azaz az egyénhez hasonlóak nem vélik veszélynek, és megkötések nélkül kiteszik magukat annak.²⁷ A szorongás és gyávaság ugyanazon alapon lesz akadálya az embernek, minthogy mindkettőt a félelem táplálja, vagy a nagyobb veszteségtől, vagy valamitől ami nem szükségszerűen oka a félelemnek. A vallásos moralitás gyakorta megteremti ezt a második félelmet a büntető mindenható képével, vagy a mennyországba jutás feltételeivel. Az Istenfélő ember tehát vágyainak gátat szab, nem saját moralitásából fakadóan, hanem az örökkévaló hatalmából és büntetéséből eredő iszony következtében. Itt azonban visszakanyarodik hatása a szorongásba, hiszen már nem közvetlenül a hatalom félelme gátolja, hanem a nagyobb rossz elkerülésének vágya, amely a mindenható büntetése. Így létrejön egy periodikusan ismétlődő folyamatos szenvedés.

4.4 Az emberi tehetetlenség és a szorongás és/vagy a gyávaság feloldása

4.4.1 Tehetetlenség és szenvedés

„Az emberi tehetetlenséget az affektusok mérséklésében és megfékezésében szolgálásnak nevezem. Az affektusoknak alávetett ember ugyanis nem a maga ura, hanem ura a forgandó szerencse, melynek annyira hatalmában van, hogy gyakran kénytelen követni a rosszat, noha belátja a jót.”²⁸

A geometriai ember természetéből következően törekszik az igaz, adekvát ideák birtokába jutni. Ugyanakkor megismerésének és tapasztalásának hiányossága folytán rendszerint akadályokba ütközik, így téves, illetve hamis ideákat szerez. Ennek alapvető oka, hogy a test külső dolog által való afficiálódásából következő megismerése a test alkatát vagy az elme állapotát tükrözik, semmint az adott dolog természetét.²⁹ Ugyanakkor az így keletkezett zavaros képzeleti kép nem tűnhet el akkor sem, ha igaz megismerésünk lesz az adott dolog természetéről, mert azt úgy fogjuk fel mint amennyiben az a testet afficiálja, és ez a kettő különválasztható.³⁰ A képzeleti képek a logikai igazságtól mentesülnek, nem feloldhatóak a következetesség révén, ugyanakkor a hatalmasabb, azokkal szembeneálló képzeleti képek, melyek kizárják az eredeti képzeleti képek dolgainak jelenvaló létezését, eloszlatja azokat.

²⁷Uo., AD₄₁

²⁸Uo., 4E

²⁹Uo., 2T_{16kt2}

³⁰Uo., 4T_{1m}

Egy adott dolgot megszüntetni csak egy külső, azzal szembenálló, ellentétes természetű dolog képes, mert amennyiben saját okán szüntetné meg magát, lényege egyszerre tartalmazná a létezés és nemlétezés állítását, amely nem lehetséges. Ellenben, ha a külső dolog a létezésével ellentétet állít és az jobban afficiálja az egyént, a helyébe lép és ezzel megszünteti azt.³¹ Ez a levezetés az affektusokra is egyaránt igaz.³²

Annyiban áll fenn szenvedés, amennyiben a természet részei vagyunk, az pedig lehetetlen, hogy az ember ne legyen a természet része, mint már tárgyaltam korábban. Ebből következően szükségszerűen mindig szenvedélyeknek és szenvedésnek vagyunk alávetve. Az ember hatóképessége abban áll, hogy hatalma van olyan dolgokat előidézni vagy megérteni, melyeknek egyedüli adekvát oka, így a nagyobb tökéletesség irányába mozdítani önmagát.³³ Ez a hatóképesség, mint az életben maradás törekvése, korlátokkal rendelkezik, ellenben minden külső ok hatóképessége végtelen, azaz a természet minden egyes dolgánál található hatalmasabb, ebből következően végtelenül felülmúlja saját hatóképességünket.³⁴ Mivel a szenvedélyeknek csupán részokai vagyunk, a hatóképességük az affektust előidéző külső ok hatóképessége lesz, melyet, ha összehasonlítunk saját hatóképességünkkel, akkor úgy találhatjuk hogy nagyobb vagy erősebb mint sajátunk, azaz lényegünkbenől következően mindig szolgálói leszünk azoknak.

4.4.2 A jó és a rossz igaz ismerete

A jó és rossz ideája felbecsülhetetlenül hatalmas erőt képvisel az affektusok ellen való küzdelem során, mely kettős természetéből ered. A jó és a rossz elsősorban az, ami létünk fentmaradását szolgálja vagy árt annak, amely tételből következően egyenértékű cselekvőképeségünk növekedésével és elősegítésével vagy csökkenésével és gátlásával.³⁵ Ezen természetén keresztül úgy fogjuk fel, mint adekvát ideát, melynek egyedüli okai vagyunk, azaz elkülönítetten és világosan felfogható kizárólag önmagunk által. Másik természete pedig a cselekvőképeség mozzanatában rejlik, mert azt nevezzük jónak, ami az öröm affektusát kelti bennünk, ezzel növelve cselekvőképeségünk, és rossznak, ami szomorúságot, amely csökkenti azt. Ezek után világossá válik, hogy a jónak és a rossznak ismerete nem más mint az

³¹Uo., 3T_{4,5}

³²Uo., 4T₇

³³Uo., 4D₈

³⁴Uo., 4T₃, 4A

³⁵Uo., 4T₈

öröm vagy a szomorúság ideája, és minthogy a test és elme össze van kapcsolódva, következik ebből az öröm és szomorúság affektusa is, amennyiben tudatában vagyunk annak.

A jó és rossz igaz ismeretéből, ha azt második természete mentén értjük, szükségszerűen következik a kívánság is, melynek adekvát okai vagyunk, ezért hatóképessége korlátos lesz, amelyet így könnyedén gátolhat vagy elnyomhat egy olyan affektusból következő kívánság, melynek részokai vagyunk. Azonban az örömből eredő kívánság magába foglalja egyszerre az életben maradás törekvését és annak az elősegítését is, ebből következően pedig hatóképessége az emberi és a külső ok együttese által határozható meg, ami azonos körülmények között nagyobb lesz, mint a szenvedésből vagy szomorúságból következő kívánság hatóképessége.³⁶

Az ész szükségszerűen azt követeli, ami egyezik a természettel, ily módon minden parancsa az elsőrendű törekvést szolgálja, amely magába foglalja a jót annak teljes igényével. Aki pedig ezen törvény mentén cselekszik az erény útján jár, és amennyiben önmagáért az erényért törekszik, és nem azért, mert jó, azaz hasznos számára, akkor kimutathatóan nagyobb hatóképesség birtokába jut. Az ész által vezetett ember ezért elsősorban az erényt követi és tartja szem előtt, ebből következően célja a legnagyobb hatóképesség elérése, mely abban áll, hogy minden affektust melynek részoka, felváltson azonos természetű affektussal, amelynek adekvát oka, másképpen minél több öröme legyen és minél kevesebb szomorúsága. Amennyiben ez az állapot megkötések nélkül létrejön, szabaddá válik, úgymint kizárólag önmaga természete által határozódik meg cselekvésre.

A geometriai jó és rossz szélsőségesen esetleges és csupán a jelen pillanatra vonatkozik azáltal, hogy a tartamról, illetve a jövőről csak drasztikusan inadekvát ideáink lehetnek, tehát a jó és rossz meghatározása kizárólag arra alkalmas, hogy az egyéni hasznosság belátható legyen. Ennek két meghatározási módja lehet: a törekvés elősegítésének kérdése, vagy a lehetőségek összehasonlítása. Ebből következően az ész vezetése mellett, két rossz közül a kisebbet fogjuk választani, és így a kisebbik rossz valójában jó lesz.

³⁶Uo., 4T₁₈

4.4.3 Világos és elkülönített fogalmak és a szenvedés elleni módszer

„Nincs olyan, a testet érő affekció, amelyről ne volnánk képesek megalkotni valamilyen világos és elkülönített fogalmat.”³⁷

„Ebből következik, hogy nincs olyan affektus, amelyről ne volnánk képesek megalkotni valamilyen világos és elkülönített fogalmat. Mert az affektus a test affekciójának ideája, amelynek tehát valamely világos és elkülönített fogalmat kell magában foglalnia.”³⁸

Mindenkinek hatalmában áll megérteni önmaga és affektusainak okait, mert azok pontosan olyan ok-okozati láncot alkotnak, mint a természet. Mindezt az elme egyetlen hatóképessége teszi lehetővé, amely a gondolkodás és ezáltal az adekvát ideák létrehozása. Mindaddig amíg az elmét nem zavarják meg olyan affektusok, melyek gátolják megismerését, hatalmunkban áll az értelemnek megfelelő láncolatba szervezni saját affekcióinkat, amely így ellenálló lesz a később megjelenő gátló vagy rossz affektusokkal szemben. Az észből eredő vagy az általa keltett affektusok minden esetben jelenvalóak, nem létezhet semmi, amely az ellenkezőjét állítaná, ezért hatóképességük nagyobb lesz, mint az inadekvát okkal rendelkező affektusoknak, amennyiben azokat időben távollevőnek tekintjük. Ezenfelül képes elkülöníteni az affektusokat előidéző zavaros külső okokat, amelyek így elveszítik eredeti formájukat és hatásukat. A több különböző okból visszavezetett affektusok esetén az okokat egyszerre szemléli, ezáltal kevésbé gátolva cselekvőképességét, mint az olyan esetekben, ahol csupán egy ok van, tekintettel arra, hogy ha több dolgot szemlél, nagyobb a cselekvőképessége. Az utolsó eszköz pedig a képesség, hogy belássa a dolgok és a természet szükségszerűségét.³⁹

4.4.4 Szorongás és gyávaság átfordítása

A tizedik parancsolat által megfogalmazott vágy értelmezhető úgy, mint szorongás, azaz mint kívánság, hogy elkerüljük a nagyobb rosszat, melytől félünk, a kisebbik rossz árán. Elsősorban a jó és rossz temporális relativitásából következően a kisebbik rossz értelmezhető úgy mint jó, amennyiben a választás során csak két lehetőség adott. Az így kapott affektus a jó kívánsága lesz, melyet a félelem kényszerít. A félelmet azonban a szomorúság affektusa kíséri, mely általánosan nem lehet jó, kivételt képez amennyiben gátolja a szertelen öröm affektusát, amely jelen esetben nem áll fent. Tekintettel arra, hogy nincsen lehetőségünk elkülöníteni a félelem

³⁷Uo., 5T₄

³⁸Uo., 5T_{4kt}

³⁹Uo., 5T_{20m}

külső okát, hiszen nem állítottuk fel azt, az erény természetéből kell következtetünk a parancsolatra. Az ember létben maradásának biztosításához nagyon sok, rajta kívülálló dologra van szükség. Ezen dolgok között a leghasznosabb az, amelyik egyezik természetével. Amennyiben két különálló azonos természetű egyén egyesül, hatóképességük kétszeresére nő, azaz az ember számára az ember a leghasznosabb. Abban az esetben, ha az ész által vannak vezetve, hatóképességük növelése érdekében közösen határozzák meg a jót, és a közös jót fogják kívánni. Ebből az következik, hogy az ész által vezetett ember nem kíván semmi olyat, amit ne kívánna embertársainak is.⁴⁰ A parancsolat affektusa, amennyiben szorongás, átalakul a jó kívánságává, melynek adekvát okai vagyunk, ezáltal egyszerre lesz szenvedésmentes és alkalmazható törvény.

Abban az esetben, ha a parancsolat affektusa gyávaság,⁴¹ sokkal körülményesebb a megismerés. Ahogy már tárgyaltam korábban, a gyávaság könnyedén átfordulhat szorongásba, amennyiben úgy értelmezzük azt, mint a kívánság megghiúsítása vagy elkerülése valótlan félelem következtében, azaz a kisebbik rossz kívánása a nagyobb rossz elkerülése végett, ahol a nagyobb rossz az alaptan félelem tárgya által végrehajtott büntetés. Ez az affektus alapvetően lehetne jó is, amennyiben saját hasznunk más kárára valósulna meg, azaz általános értelemben erkölcstelen cselekedet lenne, azonban a félelemből következő affektus mindig csökkenteni fogja cselekvőképességünket, amely a létben maradási törekvésünket határozottan akadályozza, ezért lényegünkkel szükségszerűen ellentétes a félelem által telített élet. Az ész azonban képes megismerni a világ természetét és szükségszerűségét, azaz elvenni a félelem hatóképességét alkotó lényegét, mely a bizonytalanságban és a kétségben rejlik ugyanis az ellentétes a világ természetével. Így megmarad a kívánság gátlása, mely lényegünkkel ellentétes cselekvés, és minthogy az ész által való kívánság maga a jó, minden szempontból értelmetlen azt gátolni. Így újból csupán a kívánság maradt hátra, mely szigorúan követi az erényt.

Az így kapott érzelemfelfogásból utolsó soron az következik, hogy az erényes ember nem szenved a parancsolatban szereplő vágytól, és amennyiben egyszer tiszta ismeretre tesz szert, soha többé nem alakul ki benne a tiltott vágy.

⁴⁰Uo., 4T_{18m} 4T_{35kt}

⁴¹A kívánság gátlása egy adott veszedelemtől való félelem által, ahol a veszedelem nem képezi általánosan a félelem tárgyát, azaz az egyénhez hasonlóak nem vélik veszélynek és megkötések nélkül kiteszik magukat annak.

4.5 A Geometriai ember felelősségvállalása

Az ész által vezetett embernek hatalmában áll rabságán és szenvedésén változtatni az erény útján keresztül. Csupán ezen változtatásra való képessége megannyi jogi rendszerben felelősséget ruházna rá. Az erényes ember állapota az elérhető legtökéletesebb, mind társadalmi szempontból, mind a természethez való hasonlóságából következően. Az adekvát ideák révén ezt képes felismerni, ennek következtében kialakul benne a kötelességérzet, mely csupán annak a vágyát foglalja magába, hogy mindenki a lehető legnagyobb cselekvőképességének, ezáltal erényének elérése törekszik. Ennek értelmében abszolút felelősségre tesz szert érzelmei után, és nem csupán felelőssége azokat megismerni, de egyenesen kötelessége. Ez a felelősség mindaddig, amíg nincs polgári állapot, kizárólag önmaga irányába hat, tekintettel arra, hogy önnön létben maradásának záloga. Attól a pillanattól kezdve, hogy társadalom és állam szerveződik, közös érdekke és felelősségé válik, mert a közösség célja a nagyobb hatóképesség elérése, ami az adekvát megismerés és az erény által érhető el.⁴²

5. A szintézis

A vizsgált filozófusok és rendszerek ugyan nem tartalmazzák az elgondolható összes vágy és érzelem elképzelést, ellenben direkt módon rámutatnak a probléma mibenlétére, amennyiben nem tekintjük helyes vagy követendő dolognak a szenvedélyeknek való korlátlan hódolást. A gondolkodásukban a vágy megjelenik egyaránt, mint egyénre és mint társadalomra hatást gyakorló tényező, ami ezáltal feltétlen követel egy speciális bánásmódot. Spinozánál a valódi megértést, Senecánál az adott pillanat akarását, a vallásos olvasatokban pedig egy szakadatlan figyelmet és elővigyázatosságot. Ezek a vágyhoz való attitűdök pedig valamilyen formában felelősséget teremtenek vagy egyéni, vagy közösségi szinten, a tizedik parancsolat pedig pont ezt a felelős viselkedést követeli, ami bár sok értelemben abszurd, mégis található olyan értelmezés, melyben ténylegesen alkalmazható úgy, hogy ne változzon meg annak fogalmi összetétele. A filozófia módszereivel tehát alkalmazhatóvá tehető az utolsó parancsolat.

Az érzelmek, vagy a vágy feltétlenül afficálja minden cselekvésünket, melynek hatása a végletekig érhető. Elképzelhető olyan cselekvés, melynek egyedüli kiváltó oka, de olyan is, ahol csupán parányi hatást kelt, amely szinte észre sem vehető. Ilyen cselekvések lehetnek a megszokás, vagy az általános magatartás, amelyeket indoklás nélkül, akár a tiszta tudat

⁴²Uo., 4T_{37m2}, 5T_{4ktm}

jelenléte nélkül hajtunk végre. Ugyanakkor ezen cselekvések is rendelkeznek valamilyen emlékből vagy biológia szükségletből eredő affektussal. Ezeket a hatásokat ember létünkéből következően pedig képtelenek vagyunk megszüntetni, vagy figyelmen kívül hagyni, ahogy ezt Spinoza is tárgyalja a sztoicizmus hibái vagy a hétköznapi érzelem felfogás kapcsán.

A vágyak vagy érzelmek hatására létrejövő felelősség így felosztható két csoportra, melyek az önmagunk irányába, és az embertársaink irányba ható felelősség. Ugyan a társadalmi felelősség is visszacsatolható az egyéni boldogulására, ahogy ezt a Spinozai érénys ember fogalma sugallja, mégis kibővíti egy kollektív szükségletté és a közösségi élet racionális alapjává teszi. Mivel önmagunk cselekedetei felett végeredményében szabadsággal rendelkezünk, amelyet néhol meg kell teremteni, máshol pedig eredendően adva van, felelősek vagyunk utánuk, akár az indíték akár az eredményből következően. A vágy felett pedig hasonló, ugyanakkor elkerülhetetlenül kreált hatalommal rendelkezik az ember, de minthogy az önmegtartóztatás, vagy a törvények követése már arra kötelezi, hogy vágyainak csillapítását gyakorolja, társadalmi létünkéből következően felelősségünk önmagunk hegemoniáját elérni. Ezáltal ugyanazon az alapon, mint amin a cselekvés és a szabad akarat, a vágyak után is tartozunk felelősséggel.

6. Felhasznált Irodalom

Biblia, ford. Károlyi Gáspár, Lk 6,27

Mihail Bulgakov, *A Mester és Margarita*, ford. Szöllősy Klára,
<http://www.literart.org.ro/files/Bulgakov.pdf>

Maimonidész: *Tévelygők útmutatója*, Fordította Klein Mór, Budapest, 1997, Logos

George Edward Moore: *A józan ész védelmében és más tanulmányok*, Fordította Vámosi Pál,
Budapest, 1981, Magyar Helikon

Sefaria <https://www.sefaria.org/>

Lucius Annaeus Seneca: *Erkölcsei levelek*, Fordította Kurcz Ágnes, Sárosi Gyula, Budapest,
2019, Helikon

Baruch/Benedictus de Spinoza: *Etika*, Fordította Boros Gábor, Budapest, 2020, L'Harmattan

Max Webber: *A tudomány és a politika mint hivatás*, Fordította Glavina Zsuzsa, Budapest,
2020, Kossuth